

AZ 1866-IKI HADJÁRAT ÉS A MAGYAR EMIGRÁRCZIÓ.

Chiala Luigi olasz történetbúvár Itália újkori történetére vonatkozó több fontos okiratgyűjteménnyel gazdagította az olasz történetírást. Legújabb munkája: *Ancora un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell' anno 1866*, az 1866-iki események közelebbi megvilágítását, de különösen Lamarmora tábornoknak, mint olasz miniszterelnöknek, majd mint olasz vezérkari főnöknek, az őt több oldalról ért vádak elleni megvédését czélozza. A többi közt ugyanis Bernhardi német író s volt porosz követségi tanácsos Florenczben azzal vádolta Lamarmorát, hogy titkos egyezséget kötött Napoleon császárral, ki biztosítván Itáliát Velence utólagos átengedése iránt, Lamarmora arra kötelezte volna magát, hogy csak színelges háborút fog viselni Ausztria ellen, hogy ez egész haderejével Poroszországra vethesse magát. Vádolták továbbá, hogy Angliával is lett volna valami titkos egyezsége, mely szerint mindenáron meg kellett volna akadályozni, hogy Garibaldi az illyr partokon kiszállva, Magyarországba be ne törjön.

Lamarmora sokat védekezett e vádak ellen. »*Un po' più di luce*« című munkájának első kötete, mely 1872-ben jelent meg s a mely különben csupán az 1866-iki háború előzményeivel foglalkozik, sok éles bírálatot vont maga után, és bár néhány olasz államférfiu, mint Bonghi és Jacini, védelmére keltek, a gyanut nem sikerült eloszlatniok, mert Lamarmora idézett munkájának kilátásba helyezett második kötete, mely a tényleges háború menetére vonatkozó fontosabb okleveleket vala közlendő, nem bocsátatott közre még Lamarmora halála után sem. Most, harmincz évvel az első kötet megjelenése után, vállalkozott Chiala a Lamarmora művének második kötetére szánt adatok és okiratok összegyűjtésére, s módosított cízzel, saját

magyarázataival és saját neve alatt való kiadására.¹⁾ E nagy-érdekű gyűjtemény, mely az egész világ sajtója figyelmét magára vonta, reánk nézve annál érdekesebb, mert a magyar emigrácziónak az 1866-iki eseményekben való részvételére nézve több. Kossuth irataiban nem foglalt ismeretlen adatot tartalmaz, a mit ismertetni s részben helyreigazítani hazánk újkori története érdekében szükségesnek tartottam.

Az a terv, hogy Itália Magyarországgal egyesülten indítsa meg függetlenségi harczát Ausztria ellen. már 1859-ben Cavournak, sőt Napoleon császárnak is kedvencz eszméje volt. E tervet tudvalevőleg a villafrancai béke hiusította meg. A Cavour, Napoleon és Kossuth közt akkor létrejött megállapodásokra nézve Chialának egy másik »*Politica segreta di Napoleone III. e di Carour in Italia ed in Ungheria*« cím alatt 1895-ben megjelent munkája sok érdekes adatot tartalmaz. Chiala jelen munkájában is megemlékezik ez előzményekről, idézván a többi közt Vimercati gróf párisi olasz követnek 1861 április 1-én kelt s egy benső barátjához, Castellini Michelangelohoz intézett leveléből a következő sorokat: »Klapka visszatért Párisba, nagy reményekkel és sok tettvágygyal. Ő és Nino Bixio ajánlatot tettek Cavournak két hadosztály szervezésére, melyeknek tiszti kerete volt garibaldianus tisztekkel volna betöltendő. E két hadosztály vezénylete Cialdini tábornokra bíztnék s célja a Magyarországba való betörésre szánt önkénytesek katonai kiképzése és fegyelmezése.«

Cavour halála után Ricasoli báró és Minghetti gróf is folytonos összeköttetésben állottak a magyar emigráczió vezérférfiaival, s 1863-1864-ben Viktor Emánuel egész komolyan foglalkozott egy Ausztria elleni hadjárat tervével, melyet Garibaldi magyarországi expedíciójával szándékozott megindítani. »De tábornokaim — vallotta be később Viktor Emánuel — mind ellenezték e tervemet.«

Kossuth maga a villafrancai békekötés, de különösen neje s leánya halála után visszavonult a politikai térről, Lamarmora tábornok pedig, alig hogy a kormány vezetését átvette, megszüntetett minden érintkezést a magyar emigráczióval. Az 1860-ban alakított magyar legió azonban Viktor Emánuel határozott akarataira meghagyatott már azért is, mert az akkor borzasztóan elharapódzott brigantaggio ellen kitűnő szolgálatokat tett, és Lamarmora hiába sürgette a királynál annak feloszlátását.

¹⁾ *Luigi Chiala*: Ancora un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell' anno 1866. Firenze, 1902.

Lamarmora ellensége volt minden forradalmi vállalatnak s kalandos expedíció-terveknek. Velence megszerzését szükségesnek tartotta ugyan ő is az egyesült Itáliára nézve, de csak békés úton szerette volna azt megszerezni, s hogy békés szándékai felől Ausztriát is meggyőzze, eltiltotta az olasz rendes hadseregbe beosztott garibaldianus tábornokokat s tiszteket minden forradalmi ténykedéstől. Türr István tábornok, midőn Lamarmorának ezen katonai ridegséggel közzétett határozatáról értesült, azonnal benyújtotta lemondását az olasz hadseregben viselt altábornagyi rangjáról, melyet azonban Viktor Emánuel, nagy tisztelettel és bizalommal viseltetvén a magyar hős iránt, ki nemcsak katonai, hanem diplomáciai téren is kiváló szolgálatokat tett Olaszországnak, semmi áron sem akart elfogadni, sőt inkább kinevezte őt tiszteletbeli hadsegédévé, mely minőségében több nagyfontosságú küldetéssel bízta meg.

Lamarmorának Velence békés megszerzése érdekében mindjárt miniszterelnöksége kezdetén tett lépéseit illetőleg igen érdekesek Pasolini grófnak, ki ez ügyben titkos küldetésben járt a francia és angol udvaroknál, 1864-iki jelentései, valamint Minghetti grófhhoz intézett levelei, melyekben Magyarországról is szó van.

Akkor ugyanis az a terv volt szőnyegen, hogy Velence békés átengedése fejében Ausztria megkapta volna a dunai fejedelemségeket, míg a portának járó kárpótlást Itália fizette volna meg. Napoleon nem ellenezte e cserét, Ausztriát azonban, mint Pasolininek Minghettihez írt levelében olvassuk, csakis azon esetre vélte rábírhatónak e csere elfogadására, ha — mit azonban nem tartott valószínűnek — Magyarországból zavarok törnének ki. »Magyarországra fektetendő tehát a fősúly, — mondá Napoleon — mert háború esetében Magyarország döntő erővel bír. Csak tekintse meg a térképet. Magyarország nélkül nem létezik Ausztria.«¹⁾

¹⁾ *Pasolini levele Lamarmora tábornokhoz:*

Fino dai primi colloqui avuti con Palmerston e Russel sulle diverse quistioni messe innanzi dall' Imperatore Napoleone pel Congresso, li trovai (a' primi del dicembre 1863) favorevoli e che la quistione veneta avesse scioglimento nello scambio della Venezia coi Principati danubiani. Le difficoltà potevano venire dall' Austria, dai popoli Rumeni, dalla Russia, dalla Turchia.

Di questa ultima mi dicevano aver fondata speranza che si accomoderebbe: alla Russia, diceva Palmerston, non importerà chiedere il permesso (durava allora la quistione Polacca). Quanto ai popoli, dicevamo noi, tocca all' Austria procurarsene le simpatie. La grave difficoltà era nell' Austria stessa che si prestasse allo scambio, sebbene Pal-

A Lamarmora által inaugurált új olasz politika, de különösen Türr tábornoknak, Garibaldi hadserege ezen legrokonoszenesebb és legnépszerűbb alakjának az olasz hadsereg activ állományából való kilépése kissé megdöbhentette a magyar emigrációt s az olasz szabadelvűeket. Türr nemcsak az 1860-iki siciliai és voltornói csatákban, hanem a Nápoly felszabadítását követő válságos napokban is mint Nápoly főhadparancsnoka, a reactió zsoldjában levő brigantaggio megsemmisítésével s az akkor Crispi vezérlete alatt állott republikánusok plebiscitum-ellenes izgatásainak meghiusításával nagy érdemeket szerzett; s távozása Lamarmora miniszter társai részéről is kellemetlen meglepetéssel fogadtatott. Jacini olasz közmunkaminiszter ezt

merston dicesse sapere esservi colà uomini serii che lo desideravano, ma non osavano appoggiare una idea contraria a' sentimati ben noti. Chi lo proporrebbe? Non l' Italia certo: non l' Inghilterra allora in sospetto alla Francia pel rifiutato Congresso. L'ottimo sarebbe stato che insieme si proponesse dalla Francia e Inghilterra. — Fu scritto a Nigra perchè sentisse il pensiero dell' Imperatore. Rispose essere favorevole — insiste perchè non ci si arrestasse a difficoltà di forma e si andasse innanzi. Lord Russell il 2 gennaio (1864) dopo lunga conferenza e presente il ministro d'Italia disse *confidenzialmente e senza impegno* essere disposto a entrare in azione comune colla Francia in questo negoziato; volerne però anzitutto scrivere a lord Palmerston.

Andati noi stessi da lord Palmerston il 5 gennaio, questi ci disse della lettera avuta da Russell, e come egli sempre fosse favorevole a quel progetto, già da lui pensato da molto tempo — ma nello stato in che era a que' giorni la quistione Danese, trovava inopportuno e sconveniente all' Inghilterra il promuoverla presso l'Austria; doversi differire.

Di queste cose si parlò l' 11 gennaio all' imperatore Napoleone, il quale, pur dicendosi favorevolissimo a quel progetto, trovava però che in quel momento conveniva più che mai stare *in quietà aspettativa* per vedere l'esito della quistione Danese. — Aggiunse sperare che presto ci si potesse vedere più chiaro, e che allora avrebbe seriamente pensato come potesse venire a quelle trattative.

E il 22 gennaio stesso essendosi ritornati su quel discorso e sulle cose di *Ungheria*, (l'Imperatore) saggiamente osservava che se torbidi di qualche importanza (cui egli però non credeva) venissero a minacciarsi, sarebbe stata opportunità favorevole al progetto.

Il Signor Drouyn de Lhuys poi il 17 gennaio spontaneamente venne a discorrere su questo argomento, e disse come egli nel 1856 aveva fatta questa proposta all' Imperatore d' Austria, sicchè fino d'allora il Veneto sarebbe rimasto separato dalla Monarchia austriaca.

Minghettihez írt levelében pedig Napoleon e szavait idézi:

Austria e Prussia (in questo momento) vanno troppo d'accordo: io spero che si guastino senza di che non si può far nulla. Certo, senza di questo, lo scambio non mi pare possibile che sia aspettato (?) *ad ogni modo poi e per pace, e per guerra il buon fondamento sarebbe l' Ungheria; se là vi fossero guai, la offerta (per pace) diverrebbe molto opportuna, e per guerra sarebbe cosa decisiva, perchè, se guardate la carta, senza Ungheria non ci è Austria: ma a me si dice esserci poco da sperare.* (Id. m. 516. l.)

nyíltan ki is jelentette; 1865 február-havában kelt s Lamarino-rához intézett levelében pedig szükségesnek nyilvánította, hogy az olasz kormány komolyan foglalkozzék a magyar actió előmozdításával.

Mielőtt Jacini levelének ezen Magyarországra vonatkozó részére áttérnék, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy valamint közvetlenül az 1859/60-iki hadjárat után, úgy 1865/66-ban is többen jöttek ki a hazából Itáliába. nagobbára azonban --- fájdalom --- nem tiszta hazafias célból. Ezek egy állítólagos magyar forradalmi bizottság vezérlő tagjainak adván ki magukat, az emigráció által minden téren becsülettel megóvott magyar név iránti általános rokonszenvnél fogva, s mint Kossuth mondja, egyik társuk grófi czímének varázsával könnyen bejutottak az olasz irányadó körökbe, elhitetvén, hogy az ő bizottságuk egy hatalmas forradalmi szervezet élén áll s csak pénz hiányzik, hogy egy jeladásra fegyvert ragadjon az egész magyar nemzet. Ezen urak az emigrációtól függetlenül, sőt annak háta mögött tárgyaltak az olasz kormánnyal, és sikerült nekik a hatvanas évek elején nagy összegeket csikarni ki tőle, egy kelet felől megindítandó magyar forradalom ürügye alatt. A forradalomból természetesen nem lett semmi, de hogy némi látszata mégis legyen, compromittáltak egy pár jóhiszemű, becsületes hazafit s becsempésztek néhány száz fegyvert, melyeket a kéz alatt beavatott kormány azonnal elkobzott, s ez elkobzással és néhány becsületes ember bebörtönöztetésével leplezték üzelmeket,¹⁾ és ilyképen látszatát nyujtván egy valóban kiűtött, de csirájában elfojtott forradalomnak, sikerült nekik továbbra is fentartani tekintélyüket az olasz kormány előtt, elannyira, hogy az 1866-iki háború előestéjén, midőn ismét nagyszabású tervekkel s még nagyobb követelésekkel állottak elő, az olasz kormány szinte kényszerítette a magyar emigráció vezérférfiait, hogy velők egyetértve működjenek.²⁾

Áttérve most Jacini fentidézett levelére, azt olvassuk, hogy egyike az említett uraknak, Csáky Tivadar gróf. ki akkor Lecomte név alatt járt Itáliában, fölkereste őt s figyelmeztette, hogy Ausztria most minden követ megmozdít, hogy Magyarországot kiegészésre bírja, de hogy a *központi bizottság* megtesz minden lehető, hogy az alkudozásokat meghiusítsa. Szükséges azonban mihamarább tenni valamit, nehogy a nem-

¹⁾ Kossuth iratai, VII. köt. 101—104. ll.

²⁾ Később Viktor Emánuel király ez urakra czélozva, e szavakat mondá Kossuthnak: »Ils m'ont volé. littéralement volé!« Kossuth iratai, VII. köt. 102. l.

zet, látván Itália közönyösségét, kénytelen legyen elfogadni Ausztria ajánlatait. Egyelőre azonban 200,000 lírát kért. de azonnal, mert »periculum in mora.« Szükséges tehát, írja Jacini, hogy az olasz kormány tegyen valamit a magyar ügy érdekében, s e nézetében Sella minisztertársa is osztozik, mert — úgymond — akár sikerülnek, akár nem a Velencze békés átengedése iránti alkudozások, sohasem fog ártani, ha Ausztriának zavarokat okozunk.¹⁾

Az állítólagos magyar forradalmi bizottsági tag hírével

¹⁾ *Jacini levele Lamarmoréhoz :*

Torino, 12 febbraio 1865.

Signor Generale,

È stato da me il conte Csáky, uno degli agenti del Comitato centrale ungherese residente a Pest. Egli non è emigrato ma viaggia con passaporto sotto il nome di Lecomte. Mi ha esposto la situazione delle cose in Ungheria e mentre io aveva fatto orecchie da mercante allorchè Türr era venuto a dirmi presso a poco lo stesso, debbo confessarle che l'esposizione del conte Csáky fece su di me molta impressione.

L' Austria in questi giorni fa sforzi inauditi per riconciliarsi con l'Ungheria. Il comitato resiste meglio che può, ma, a fronte delle masse che a lungo andare incominciano a stancarsi, ha bisogno di poter dire: non perdetevi d'animo, che il governo italiano è sempre con noi. Ma come poter far credere questo, se il governo italiano non si dà briga alcuna per sostenere con mezzi materiali la organizzazione della resistenza in un momento così supremo?

Per venir alle corte, lo Csáky domanderebbe che il governo italiano fornisse Lire 200.000, di cui una metà *immediatamente*, perchè vi è *péril en la demeure*. Il Comitato centrale ungherese potrà così raddoppiare di zelo con successo nell'impedire che i presenti tentativi dell' Austria riescano, aiutato, più ancora che dalla entità del dono, dalla qualità del donatore.

O l'Austria riuscirà ciò non ostante, e il governo italiano non darà più un soldo agli Ungheresi; o l'Austria non riuscirà mercè gli sforzi del Comitato centrale di Pest, e allora noi avremo potuto toccare con mano su quale forza possiamo contare in qualunque eventualità, e venire ad ulteriori accordi per l'avvenire.

Ho la più profonda convinzione che qualche cosa bisogna ora fare. Il Sella divide con me questa convinzione.

Sia che si prosegua nella politica delle trattative pacifiche per ottenere il Veneto, sia che a tempo debito si adotti la politica della guerra, il recare imbarazzi all'Austria gioverà sempre. Una spesa di 200.000 Lire fatta al presente ci può risparmiare molte decine di milioni nell' avvenire. Il rimprovero che ci facessero i nostri successori che non abbiamo fatto di tutto per sventare il pericolo di una riconciliazione dell' Ungheria coll' Austria sarebbe troppo grave! E se una risoluzione si deve prendere, bisogna prenderla *subito*. Ed ecco perchè ho creduto bene di scriverle come mi detta il sentimento del dovere.

Mi creda intanto colla più profonda stima e amicizia

devotissimo
S. Jacini.

(Id. m. 218. 1.)

azonban homlokegyenest ellenkeznek az olasz kormányhoz ekkortájt érkezett különféle titkos tudósítások, melyek egészen más világot vetettek a magyarországi helyzetre s a magyar nemzet hangulatára. Ezek közt igen érdekes egy, a velencei titkos comitè részéről Magyarországba menesztett bizalmas ügynök jelentése, mely nem igen volt biztató az olasz kormányra nézve. Az ügynök Deák Ferenczet is meglátogatta, a ki azon kérdésére, vajjon reméli-e, hogy Magyarország egyezkedni fog Ausztriával? azt válaszolá, hogy ő valószínűnek tartja. Azon kérdésére pedig, hogy mit fog ő tanácsolni a magyar nemzetnek, ha Ausztria vissza találja utasítani ultimátumát? azt válaszolá: »azt fogom tanácsolni, hogy várakozzék, mert még vagyok győződve róla, hogy Ausztria utóvégre kénytelen lesz engedni.«¹⁾

¹⁾ *Cavalletto levele Lamarmorához :*

Firenze. 18 novembre 1865.

Eccellenza,

I comitati nazionali interni della Venezia, nell' intendimento di giovare agl' interessi politici del Veneto e dell' Italia, inviarono appositamente a Vienna e a Pest persona sagace e leale con l' incarico di riconoscere lo stato delle cose dell' Ungheria, e d' indagare direttamente gli intendimenti di Deák rispetto all' Austria. Il messo complì l'incarico e, testè ritornato, presentò a quei Comitati la inserita relazione, ch'essi ci trasmisero pel ministro dell' interno, accompagnandola con lettera. della quale riporto testualmente i seguenti tratti. — La lettera è in data del 15 novembre.

»Eccovi la relazione del messo, quale noi l'abbiamo dalle sue mani, suffragata da particolari di minor conto, ma che giovarono a trasfondere in noi la convinzione che così stieno veramente le cose, e che egli abbia saputo vincere la difficoltà che temevano la maggiore, che cioè Deák non si aprisse interamente con lui.«

»In questa relazione vi hanno alcune cose dure ad udirsi, ma che noi crediamo vere, interamente vere. In una sola cosa le nostre previsioni forse s' ingannavano, ed era la seguente: Richiesto Deák, se egli veramente sperasse di giungere ad un accordo definitivo coll' Austria, rispose *non esserne certo, ma però sperava probabile*. Richiesto qual contegno consiglierebbe al paese in caso che l' Austria rifiutasse l' ultimato dell' Ungheria, egli ficcò lo sguardo scrutatore nel viso all' interrogatore poi rispose: *Io non ho mai mentito*; consiglierei al mio paese di aspettare, tanto sono convinto della necessità in cui versa l'Austria di venire a tale partito. Questa relazione, come è agevole lo scorgere, deve essere comunicata *riservatamente* a chi spetta. Deák stesso fece sentire non rincrescergli punto che le sue parole fossero riferite a Firenze, mentre gli sarebbe doluto che formassero pascolo del giornalismo, e gli creassero, forse, qualche imbarazzo nella difficile e delicatissima situazione in cui si trova.«

»Nel lasciarcì, il messo insistè grandemente perchè noi volessimo raccomandare a voi, e alla vostra volta insistere presso cui spetta, per far parlare la stampa tedesca. A Vienna suggerì il Wanderer, nonchè

E jelentés — jegyzé meg a velencei ügynök — bizalmasan közlendő az olasz kormányval, mit maga Deák Ferencz sem ellenzett, csak azt kötvén ki, hogy szavai valahogy újságírók tolla hegyére ne kerüljenek, mert ez őt igen kényes helyzetbe hozhatná.

A velencei titkos comitè elnöke, Cavalletto Albert, azon észrevétel kíséretében közölte e jelentést az olasz kormányval, hogy ő már nem igen bízik abban, hogy a magyarok hajlandók volnának szakítani Ausztriával.

Érdekes továbbá a rendkívüli követi minőségben Konstantinápolyba menesztett Visconti Venosta 1866 május 6-iki jelentése. Visconti Venosta konstantinápolyi útjában Pestet is érintette, hol az irányadó körökben megfordulván, több magyar parlamenti taggal érintkezett. Jelenti a többi között, hogy azon esetre, ha a király megadná a kívánt engedményeket, a lovagias magyar nemzet hálával s lelkesedéssel fogadná azokat. A magyar emigránsoknak --- úgymond --- semmi befolyásuk nincs az országban.¹⁾

»qualche altro foglio prussiano e della Germania, quale la *Gazzetta di Colonia* ec. ec.«

Queste cose credesi utile di far sapere al governo nazionale a conferma delle forse analoghe informazioni ch'egli potesse avere da altre parti, o a rettifica di erronei concetti o di illusioni che uomini non bene al fatto delle cose volessero fargli concepire sullo stato presente delle relazioni fra l' Austria e l'Ungheria, e sugli intendimenti del partito nazionale ungherese, il quale è alieno dall' idea di una indipendenza assoluta dalla casa d' Austria. Forse questi intendimenti potranno col tempo modificarsi, perchè se gli Ungheresi ritengono tuttora validi i motivi che indussero i loro avi a dare la corona di Santo Stefano agli Imperatori d' Austria, potrebbero in seguito capacitarsi che questi motivi, per le mutate condizioni d' Europa, hanno perduto di molto in valore e opportunità. Ma cotesto mutamento d' opinione non è da attendersi tanto presto, nè quindi l' Italia può contare sopra una eventuale lotta di fatto fra l' Ungheria e l' Austria, e piuttosto deve calcolare che in caso di una guerra dell' Italia contro l' Austria l' esercito ungherese validamente, come per lo passato, combatta per l' Austria.

Alberto Cavalletto.

(Id. m. 219—221. l.)

¹⁾ Visconti Venosta levele Lamarmorához:

Pera. 8 maggio 1866.

Illmo Signor Generale,

Intendevo scrivervle alcune impressioni politiche del mio viaggio. ma gli eventi che si svolgono e incalzano in Italia fecero ad esse perdere quella attualità e quella importanza pratica e immediata in nome della quale è soltanto lecito ora di venire a richiamare la di lei attenzione. — Una sola di queste impressioni mi credo in debito di comunicarle ed è quella che raccolsi nei discorsi ch' ebbi l' occasione di tenere a Pest con qualche uomo politico ungherese e qualche membro della Dieta.

Comincio dal dire che essi mi parlarono con lealtà e schiettezza

E jelentések s a titkos hírszerzők hasonló tudósításai még inkább megerősítették Lamarmorát azon elhatározásában, hogy egyáltalában ne számíton Magyarországra, s bár időközben az Ausztria és Poroszország közti antagonismus mind nagyobb kiélesedése folytán a hangulat Berlinben mind háborúsabbá alakult s Poroszország már szövetségi ajánlatokat tett Itáliá-

e come uomini che, senza farsi illusioni, conoscono lo stato pratico delle cose nel loro paese.

In Ungheria la nazione è alquanto stanca, e scoraggiata dalle sue tristi condizioni economiche. Non vi è probabilità alcuna di moti insurrezionali a meno di qualche scossa potente e imprevedibile. Il maggior numero crede di trovare le cagioni del poco florido stato in cui si trova in quella lunga precarietà di condizioni politiche in cui visse da tanti anni; aspira ad uscirne; non vuole fare il sacrificio dei suoi diritti, ma tende piuttosto ad uscirne colla riconciliazione che colla rivoluzione.

Malgrado questo, il paese seguita la Dieta, e il partito Deák, che è il padrone del paese e della Dieta, non cederà d'un palmo dal suo programma legale e dalle condizioni di accomodamento da esso in ultimo formulate.

Gli Ungheresi non accresceranno le loro pretese a cagione delle complicazioni estere dell' Austria, ma rimangono irremovibili su questo campo. Se l' Austria non cede, le cose rimarranno come ora sono, vale a dire in uno stato di resistenza legale, ma ostinata ed assoluta. Ma, mi si diceva, se l'Imperatore, anche costretto dalle presenti difficoltà, venisse a Pest e accordasse le concessioni domandate, se le accordasse in un modo largo e alquanto spettacoloso, esse sarebbero accolte con entusiasmo e nei primi impeti di questa riconciliazione, gli Ungheresi, col loro carattere, verrebbero a dar prova di generosità. Allora la Dieta voterebbe le reclute domandate, e, mi si aggiungeva, si potrebbe forse anche costituire qualche legione per prendere parte alla guerra contro la Prussia.

Le faccio grazia dei lunghi ragionamenti che io feci a quei signori, per mostrare ad essi l'illusione di questa politica. — Ma essi non mi parlarono delle loro particolari disposizioni, ma di quelle che credevano essere, anche loro malgrado, le disposizioni del paese. — È vero che l'Italia è popolare tra gli Ungheresi, che l'idea di battersi volontariamente contro gli italiani ripugna ad essi, ma mi permetta di toccare un' ipotesi della quale non conosco la probabilità, e che pure si presenta come possibile alla mente. Se la guerra scoppiasse, se si trattasse di qualche diversione di volontari o di truppe regolari che dovesse toccare all' Ungheria, sarebbero necessarie prima delle intelligenze e delle spiegazioni per non esporsi a qualche disinganno, m'intendo soprattutto nel caso delle concessioni fatte dall' Austria. — Gli esuli ungheresi non hanno ora influenza e non sarebbero nemmeno intermediarii opportuni per simili trattative.

..... Il cuore mi batte in presenza dello spettacolo di concordia e di patriottismo che offre l' Italia, ed applaudo con orgoglio alla condotta del governo. Dio voglia ch'io abbia il destro di non rimanere inoperoso mentre si decidono forse le sorti della mia patria.

Mi creda, signor Generale, colla più distinta considerazione
suo devotissimo
E. Visconti Venosta.

(Id. m. 231—233. 1.)

nak, — mint az Lamarmorának a párisi olasz követhoz intézett következő táviratából is kitűnik: »à Berlin on se montre très belliqueux, on nous fait même de nouvelles ouvertures« — Lamarmora még mindig Velence békés úton való megszerzése által vélte megoldhatónak az olasz kérdést, annyival inkább, mert Itália hadseregét nem tartotta elégségesnek egy Ausztria elleni háborúra. A Couza elleni forradalom kiütésekor újabb lépéseket tett tehát Napoleonnál Velenczének csere útján való átengedése érdekében. Napoleon helyeselte a tervet, s Nigra olasz követ, miután röviden ezt táviratozta: »j'ai vu l'empereur, il approuve projet«, 1866 márczius 1-én külön jelentésben ad számot Napoleontól nyert kihallgatásáról.

A csere-ajánlat megtételét írja Nigra — Napoleon időszerűnek tartja ugyan, de meg lévén győződve arról, hogy Ausztria azt csakis igen szorult helyzetében volna hajlandó elfogadni, másrészt pedig főtörekvése lévén Napoleonnak, hogy az Ausztria és Poroszország közt kitört viszály békés megoldását lehetetlenné tegye, így nyilatkozott Nigra előtt: »Én már egyszer megtettem ez ajánlatot az osztrák kormánynak s azt a választ kaptam, hogy ez oly követelés, melyet Ausztria csakis nagy vereség után fogadhatna el. Ne áltassák tehát magukat, hanem fogjanak kezét Poroszországgal s szükség esetében kössék meg vele a véd- és dacszövetséget. Attól ne tartsanak, hogy Ausztria meg merje támadni Lombardiát, mert ez esetben velem gyűlne meg a baja. Ha pedig háborúra kerül a dolog, Itáliának az *illyr partokra kell sereget küldenie s onnét Magyarországra hatolnia.*« Végül megígérte, hogy ő mindenestre értekezni fog a londoni kormánnyal is a csere-ajánlat érdekében, de számít Itáliára, hogy Poroszországot mindenáron háborúra készítse.¹⁾

¹⁾ *Nigra levele Lamarmorához:*

Parigi. 1 marzo 1866.

Caro Generale,

In seguito all' autorizzazione da lei datami per telegrafo di tentare d'intavolare la quistione del cambio dei Principati danubiani colla Venezia, *in seguito soprattutto alla notizia di nuove aperture d'alleanza fatta a noi dalla Prussia*, ho creduto di dover ricorrere direttamente all' Imperatore per proporgli una seconda volta questa combinazione.

L'Imperatore mi ricevette ieri alle 6 in udienza particolare. Chiamai l' attenzione dell' Imperatore sui due fatti: le aperture bellicose della Prussia e la rivoluzione dei Principati. Dissi a S. M. che questi fatti davano un carattere speciale d'opportunità alla combinazione, secondo cui la sovranità della Porta sulla Moldavia e sulla Valachia sarebbe ceduta all' Austria in cambio della Venezia ceduta all' Italia, la quale pagherebbe alla Porta una indennità da fissarsi

L'Imperatore mi ripeté che la difficoltà a vindersi era il probabile

Az 1866-iki háború előzményeire s különösen a porosz-olasz szövetségi tárgyalásokra nézve rendkívül érdekesek Nigra párisi s Barral és Govone berlini olasz követeknek, valamint Benedetti berlini francia követnek Chiala művében közölt jelentései. Napoleon attól tartott, hogy Ausztria Poroszország ellen csak védelmi, Itália ellen azonban támadó hadjáratot fog indítani, mely utóbbi esetben Franciaország is kénytelen lett volna résztvenni a háborúban, mit Napoleon mindenáron el akart kerülni. »De ha — kérdé Nigra — ennek ellenkezője történnék, ha t. i. Ausztria Itáliában a várnégyszög által fedezve nem lépne fel támadólag s minden erejét Poroszország ellen fordítaná?» Ezt az eshetőséget Napoleon sem tartotta valószínűtlennek, s ekkor — mondá — Itáliának az adriai partokra és Magyarországra kell fordítania minden figyelmét. »In tal caso l'Italia dovrebbe agire sull'Adriatico e sollevare la costa illirica e, possibilmente, l'Ungheria.«¹⁾

rifiuto dell' Austria, che bisognava quindi tentare di vincere questo rifiuto; che per arrivare a ciò, gli pareva essere necessario: 1° che il progetto non venisse proposto dall' Italia, bensì dalla Francia o dall' Inghilterra, o da entrambe; 2° che il pericolo d' una rottura colla Prussia fosse veramente serio. Fu quindi convenuto che io scriverei a lei confidenzialmente e *per lei solo*, per dirle questo pensiero dell' Imperatore, e per annunziarle che l' Imperatore avviserà al modo di concertarsi coll' Inghilterra e di fare la proposta a Vienna. Ma perchè il gabinetto di Vienna si presti ad accettare la proposta, *l'Imperatore crede indispensabile che noi spingiamo arditamente la Prussia alla guerra, e ci mettiamo in grado di farla*. A questo modo l' Imperatore potrà dire all' Austria, d' accordo coll' Inghilterra: Se voi non accettate, avrete la guerra coll' Italia e colla Prussia, e noi lasceremo fare. In una parola, l' Imperatore disse: L' Italia s' incarichi di spingere alla guerra ed io m'incarico di fare la proposta a Vienna o da solo o in compagnia coll' Inghilterra — — — — —

Mi voglia bene e creda alla profonda osservanza del

suo devot^{mo}
Nigra.

P. S. Questa lettera è affatto confidenziale e deve rimanere segreta. N. (Id. m. 50—52. l.)

¹⁾ Nigra sürgönye Párisból 1866 márcz. 23. L'Imperatore ha detto al principe Napoleone, che in caso di guerra, se la Prussia facesse una pace separata e l'Austria cadesse sopra di noi rimasti soli, non lo avrebbe permesso; che (sempre in caso di guerra) non sarebbe stato necessario di tener guarnita la Lombardia a il Piemonte perchè l'Austria non avrebbe osato toccare a questi territori; *che l'Italia dovrebbe fare uno sbarco sulla costa Austriaca dell' Adriatico per entrare in Ungheria*. La medesima cosa aveva già detto a me relativamente allo sbarco... (Id. m. 79. l.)

Ily biztatások után Itália nem is vonakodott többé megkötni Poroszországgal a véd- és dacszövetséget, a minek megtörténte után Bismarck így nyilatkozott Benedetti francia követ előtt: »A mint látja, sikerült megszakítanom az osztrák és porosz uralkodóházak közti százados benső viszonyt, sikerült rábírnom a királyt az olasz szövetség megkötésére s Franciaországgal való egyezkedésre. Ez három forradalom jelentőségével bír. Most még egy negyedik van hátra. Poroszországot háborúra készíteni Ausztria ellen; s reménylem, ez is sikerülni fog. Mindenesetre oly árkat ástam Poroszország és Ausztria közt, melyet nem sikerülend többé betölteni. És ha én meg is találnék bukni, utódom nem volna többé képes változtatni a helyzeten.«¹⁾

Míg Berlinben Bismarck és Govone tábornok olasz meghatalmazott közt folytak a szövetségi tárgyalások, melyek sikerre vitelét Benedetti francia követ Napoleon megbízásából nagyban elősegítette, Florenczben, az olasz kormány akkori székhelyén, Usedom gróf porosz követ tartotta a lelket a Lamarmora idegenkedő magaviselete miatt némileg elcsüggedt, de nem reményvesztett magyar emigrációban. Lakása, a Capponi-villa, gyűlhelye lett a magyar emigráció vezérférfiainak, kiket tervezgetéseikben buzdított s jó hírekkel biztatott a kitartásra. Berlinbe küldött jelentései viszont telve voltak az emigránsoktól kapott magyarországi hírekkel s a magyar fölkeles szükségességének bizonyításaival.

Igyekezett Lamarmorára is hatni e tekintetben, de ez nem igen hallgatott reá. Csak mikor Ausztria 1866 ápr. 21-én elrendelte a mozgósítást, kezdte az olasz kormány is belátni a magyar actió fontosságát, s mint Usedom április 27 és 28-iki jelentéseiben tudatta, szükségesnek tartotta immár, hogy a magyar ügyet illetőleg Poroszország és Itália megállapodásra jussanak. Lamarmora fentidézett munkájában határozottan tagadja, hogy ő ilyen kijelentést tett volna a porosz követ előtt, mert ő személyesen nem is tárgyalt ez ügyben Usedom-

¹⁾ Il conte di Bismark diceva questi giorni passati al signor Benedetti: Voyez, j'ai réussi à interrompre les relations intimes qui existaient depuis un siècle entre la Maison de Prusse et la Maison d'Autriche; j'ai entraîné le Roi à faire un traité avec l'Italie; j'ai réussi à le persuader à en venir à des arrangements avec la France quand le moment sera venu. Ce sont là trois révolutions que j'ai faites! Il ne me reste plus qu'en faire une quatrième, c'est d'entraîner la Prusse à la guerre contre l'Autriche, et j'espère d'y parvenir. En tout cas, j'ai creusé déjà un fossé entre la Prusse et l'Autriche qu'on ne pourra désormais plus combler. Et même si je devais tomber, si un ministère libéral devait me succéder, il ne pourra rien changer à ma politique étrangère. (Id. m. 118. l.)

mal. De tárgyalta helyette Cerrutti, külügyi államtitkár, még pedig, mint egy későbbi magánleveléből kitűnik, saját felelősségére.

Az ezen tárgyalásokra vonatkozó okiratok közt különösen ki kell emelnem az állítólagos magyar forradalmi bizottság két emlékiratát, melyeknek elseje az emlékiratokban foglalt követeléseket illetőleg diplomáciai levelezés tárgya volt Itália és Poroszország közt.¹⁾

A bizottság képviselői ugyanis az első előkészületekre egy millió frankot, a táborbaszállás perczében két milliót, a forradalom kitörésekor pedig újabb két millió frankot, azonkívül fegyvereket és ágyukat követeltek.

Mint Chiala gyűjteményéből kiderül, Govone tábornok, rendkívüli olasz meghatalmazott Berlinben, megbízást kapott Florenczből, hogy a magyar fölkeléshez megkívántató 5 millió frank összegnek Itália és Poroszország közti megosztása tárgyában tegyen előterjesztést a porosz kormánynak, a mit Govone meg is tett, mint Lamarmorához intézett következő távirata bizonyítja: »*Oggi ho discusso caldamente col generale Moltke della questione pecuniaria di cui l'E. V. mi aveva incaricato. Il generale apprezza al più alto grado l'importanza della combinazione, e doveva parlare tosto al ministro della guerra.*»²⁾

Lamarmora azonban fentidézett munkájában határozottan

¹⁾ Az első emlékirat czíme: *Moyens d'exécution demandés au gouvernement italien par le Comité Hongrois.*

Pour exécuter dignement et sûrement des projets aussi vastes que bien combinés, le Comité a besoin du concours efficace de la part du gouvernement italien; se bornant au plus stricte nécessaire, il demande les moyens suivans:

Pour les premiers préparatifs 1 million de francs, dont au moins 200,000 frs immédiatement, le reste en 15 jours au plus tard.

Pour entrer en campagne 2 millions de francs.

L'insurrection une fois éclatée un subside de 2 millions de francs.

Achat de 10 à 20 mille fusils et de 2 batteries en Servie.

Intervention auprès du gouvernement des Principautés danubiennes pour assurer la fourniture de 20,000 fusils et de la batterie promise, et achat dans ce pays, si possible, d'autres armes et batteries.

Enfin expédition et débarquement d'un corps de volontaires à Fiume, ou sur un autre point du littoral, et envoi de tous les secours possibles.

A másik emlékirat czíme: *Décision du Comité et plan d'une insurrection en Hongrie.* Ebből Chiala csupán a következő sorokat idézi: Concernant le commandement de l'expédition des volontaires à Fiume, le Comité se rapporte au choix du gouvernement italien, en signalant pourtant que le général Garibaldi à la tête d'une pareille expédition serait pour le mouvement hongrois un soutien précieux et que ce choix paraît offrir les plus grands avantages. (Id. m. 225 és 226. l.)

²⁾ Chiala id. m. 228. l.

tagadja, hogy utasítást adott volna ez ügyben Govone tábornoknak, »essendo io — mint mondja — sempre stato avverso a quei mezzi poco leciti di guerra.«¹⁾ Valószínű tehát, hogy ezt az utasítást is Cerrutti államtitkár küldte Govone tábornoknak.

Usedom fáradozásai eleinte Berlinben sem bírtak valami nagy hatást gyakorolni, elvileg Vilmos király is ellene lévén minden forradalmi vállalatnak s a Magyarországból érkezett tudósítások sem igazolván Usedom vérmes jelentéseit.

A háború előestéjén azonban változott a helyzet s a porosz kormány erőiesen kezdte sürgetni az olasz kormányt a magyar actió előmozdítására, s Lamarmora tartózkodó politikája nagy visszatetszést szült Berlinben, mint az Moltkenek Bernhardi florenczi porosz követségi tanácsoshoz intézett 1866 jun. 15-iki leveléből is kitűnik, melyben a porosz tábornok azon reményét fejezi ki, hogy Viktor Emánuel, ki államférfiu és katoná egy személyben, másképp fogja fel a dolgot, mint miniszterelnöke.²⁾

Bismarck 1866 június elején táviratilag hívta meg az akkor Florenczben tartózkodó Türr tábornokot Berlinbe, hol már több magyar emigráns gyűlt össze. Türr sietett megfelelni a meghívásnak s Viktor Emánueltől nyert kihallgatás után június 8-án Berlinbe utazott, hová 10-én érkezett meg. Az állomáson Döring porosz törzskari ezredes fogadta, ki azonnal Bismarck elé vezette őt.³⁾

Bismarck nagy lelkesedéssel fogadta Türr tábornokot, s miután a Poroszországban alakítandó magyar legió ügyét vele megbeszélte, szóba került Lamarmora haditerve, melylyel Bismarck sehogy sem volt megelégedve. Lamarmora ugyanis azt tervezte, hogy az olasz hadak a várnégyszögbe nyomuljanak be. Türr tábornoknak egészen más terve volt, melyet Usedomnak átnyújtott emlékiratában részletesen fejtett ki, s a mely Bismarck tetszésével is találkozott.⁴⁾ Cialdini olasz tábornok is Türr tervét tartotta legjobbnak, s midőn ez iránti nézetét levélben közölte a magyar tábornokkal, Lamarmorára czélozva ezt a megjegyzést tette: »Törpének, ha egy óriás nadrágját ölti fel, lehetetlen meg nem botlania.«

¹⁾ U. o. 227. l.

²⁾ Moltke's militärische Correspondenzen, 221. l.

³⁾ Chiala közli Türrnek Bismarckkal való találkozásáról írt s a *Deutsche Revue* 1900 évi márcziusi számában megjelent tudósítását.

⁴⁾ Türr emlékiratában arra utalt, hogy mindig a régi hadvezérek útján kell haladni. S a poroszok csakugyan Csehországon keresztül azon módon indultak Bécs felé, mint Napoleon 1809-ben. Az olaszoknak pedig Jenő herczeg útján kellett volna indulniok, nem pedig a várnégyszögben kezdeni meg a háborút.

Berlinben Türr oda érkezése napján minisztertanács volt, melyben Moltke s Roon is részt vettek, s melyben a háború megindítása elhatároztatott.

Midőn Türr tábornok másnap Bismarckhoz érkezett, ez a kertben várakozott reá, s nagy örömmel eléje sietvén, e szavakkal fogadá: »Nos tehát, kedves tábornok úr, a koczká el van vetve; most csak hozza el nekem mihamarabb Klapkát, hogy a magyar legió szervezését azonnal megkezdhessük.«

Bismarck ezután egy kényes missióval bízta meg Türr tábornokot, fölkérvén őt, hogy hasson oda Napoleon császárnál, hogy ő is csatlakozzék a porosz-olasz szövetséghez, késznek nyilatkozván ez esetben Franciaországnak minden kívánságát teljesíteni, sőt Luxemburg és Belgium annexiójába is beleegyezni.

Türr tábornok, miután Klapkával a teendők iránt meg egyezett, Párisba sietett, hol azonban Bismarck tervei nem találtak kedvező fogadtatásra. Napoleon, kinek főczélja az volt, hogy a két német hatalmat egymással összeveszítse, s kinek nem volt mit tartania a győztes Ausztriától, holott Poroszország veresége nagy előnyére lett volna Franciaországnak, határozottan visszautasította Bismarck ajánlatait, szinte lehetetlennek tartván azt, hogy a kis Poroszország képes legyen ellentállani a hatalmas Ausztriának. Egy évvel később, a francia parlament 1867 márcz. 16-iki ülésében Rouher is bevallotta ezt: »C'était une présomption — mondia — que l'Autriche devait être victorieuse et que la Prusse devait payer cher le prix de son imprudence.«

Junius 14-én Türr tábornok már Florenczben volt. Távollétében Usedom sürűen értekezett Kossuthal is, ki néhány nap óta oda érkezett s Viktor Emánuelnek emlékiratot nyújtott át. Ez emlékirat nincs meg Chiala munkájában, csak az azt kísérő s még Turinban keltezett levele, melyet az alábbi jegyzetben közlünk.¹⁾

¹⁾ *Kossuth levele Viktor Emánuel királyhoz:*

Sire! Par suite de la réponse que Votre Majesté a daigné me faire adresser, j'ai attendu avec inquiétude qu'Elle veuille me faire signifier quand se complaira-t-Elle de m'accorder une audience.

J'espérais d'autant plus l'obtenir que Votre Majesté se trouvait ici à Turin.

Son départ soudain, dont d'ailleurs je m'explique parfaitement le motif, m'a enlevé cet espoir. Mais le même motif m'avertit que si le concours de la Hongrie doit être assuré, pas un seul moment n'est plus à perdre pour s'entendre et pour agir. J'ose à peine songer aux suites incalculables, irréparables qu'un retard ultérieur pourrait amener. En donc égard à l'extrême gravité de la situation, je supplie de nouveau Votre Majesté de m'accorder cette audience dont les résultats pèseront

Viktor Emánuelnél ekkor nyert audientiájáról érdekes levél olvasható Kossuthtól Filippo Cordova senatornak »*Ricordi della sua vita*» című műve 175. lapján: »La politique d'une guerre à fond contre l'Autriche fut embrassée hardiment, résolument par le baron Ricasoli, avec l'approbation du Roi, aussitôt qu'il eût remplacé le général La Marmora à la présidence. Aussi l'accord entre nous était complet; le plan d'opérations fut arrêté, les dispositions commencées pour les mettre à effet, et l'action commune réglée en détail au point que le Roi, au moment de partir pour le camp, après m'avoir personnellement informé des ordres qu'il avait donnés pour l'exécution du plan d'action arrêté de commun accord, me congédia avec ces paroles significatives: À revoir à Vienne!«

Usedom gróf mint közvetítő sokat tárgyalt a magyar actió érdekében Cerrutti államtitkárral, a azonban nyíltan kijelentette, hogy az olasz kormány, a meddig Lamarmora lesz az élén, semmit sem fog tenni ez ügyben. Végre is jelentést tett Lamarmora makacs magatartásáról Bismarcknak, ki a következő távirattal válaszolt: »Insister énergiquement qu'on se mette d'accord avec le Comité hongrois. Le refus de La Marmora nous donnerait plutôt quelque soupçon contre le sérieux de l'Italie dans la guerre. Nous voulons ouvrir les hostilités dans le commencement de la semaine prochaine. Nous sommes frappés pourtant par les hésitations inexplicables de l'Italie contre une union avec la Hongrie. Nos anxiétés sous ce rapport seraient multipliées si l'Italie voulait s'engager dans une guerre stérile dans le quadrilatère.«

Barral berlini olasz követ táviratilag tudósította Lamar-morát, hogy Usedom a magyar ügyet illetőleg közleményt fog neki tenni.

Junius 13-án Usedom csakugyan jegyzéket küldött Lamar-morának, melyben tudatta, hogy Bismarcknak éjjel érkezett

énormement dans la balance des événements, à venir, car il dépend de Votre Majesté de décider de l'attitude de ma nation dans la guerre terrible qui va éclater.

En attendant les ordres de Votre Majesté, je demande permission de Lui soumettre l'humble mémoire ci-joint contenant mes idées sur la base de l'entente avec la Hongrie — et la manière de procéder.

J'écris aussi à Monsieur le général La Marmora sans pourtant l'informer de la démarche que je fais auprès de Votre Majesté, n'ayant point la permission de Votre Majesté à cet égard.

Daignez, Sire, agréer les plus humbles hommages de celui, qui a l'honneur de se dire Sire de Votre Majesté

le plus humble et le plus dévoué serviteur

Louis Kossuth.

távirata szerint az ellenségeskedések kitörése minden perczen várható s hogy Bismarck a magyar actió iránt már megállapodásra jutott a magyar bizottsággal.¹⁾

Lamarmora nem tartotta érdemesnek írásban válaszolni Usedom jegyzékére, megelégedvén szóbeli kitérő üzenettel. Bismarckot Lamarmora magatartása szerfölött bosszantotta s ez érzelmének Barral olasz követ előtt kifejezést is adott: »Je ne vous cacherais pas — mondá — que j'aurai voulu voir accepter par le général Lamarmora la combinaison qui, au moyen de quelques millions fournis en commun, nous aurait procuré une puissante insurrection en Hongrie. Les chefs hongrois que j'ai vus sont tous de mon avis.«

Mire Barral azt válaszolá, hogy Itália elég erősnek érzi magát a magyarok nélkül is.²⁾

Barralnak e jelentésére Lamarmora azt válaszolta táviratilag, hogy a mint látja, Berlinben nem ismerik a helyzetet. A mi pedig Magyarországot illeti, ha hajlandó volna fegy-

¹⁾ *Usedom levele Lamarmorához:*

Mon cher Général,

Par un telegramme arrivé cette nuit, le comte Bismarck me fait savoir qu'il s'attend à un commencement des hostilités dans peu de jours.

Par rapport à l'affaire hongroise, le comte Csáky, que vous m'avez adressé dans le temps, et que j'avais à mon tour recommandé au comte Bismarck, s'est rendu dernièrement à Berlin où il a trouvé un très bon accueil.

Le comte Bismarck m'ordonne en ce moment même de communiquer à Votre Excellence que le gouvernement est prêt à fournir une moitié des fonds nécessaires à l'affaire hongroise et slave, si le gouvernement italien veut se charger de l'autre.

On aurait besoin:

1° D'un million de francs pour le prime abord et les préparatifs.

2° De deux millions pour le moment d'une entrée en campagne effective des populations en question.

Ce serait donc pour chaque gouvernement respectif un million et demi.

Le comte de Bismarck, dans le cas que la proposition fût acceptée de la part du gouvernement italien, pour venir en aide à une entreprise d'un intérêt commun aux deux pays, ne sait pourtant comment faire parvenir avec la célérité nécessaire ces sommes à leur destination. Il serait fort obligé à Votre Excellence si elle voulait faire faire l'avance de la moitié prussienne par le trésor italien, et je suis autorisé dans ce cas de donner promesse officielle du remboursement par mon gouvernement.

Comme il y a dans le quadrilatère tant de régiments croates, je crois qu'il importerait beaucoup si on pouvait faire éclater le plus tôt possible un mouvement de l'autre côté de l'Adriatique.

Votre h^{le} et ob^t serviteur
Usedom.

(Id. m. 278 — 279. l.)

²⁾ Barral jelentése. Chiala id. m. 284. l.

vert ragadni Ausztria ellen, most könnyen megtehetné, miután az egész katonaság kivonult az országból.¹⁾

Türr tábornokot Florenczbe érkeztek Usedom azonnal értesítette a távolléte alatt történekről. Türr a királyhoz sietett s jelentést tévén berlini és párisi útjáról, megmutatta neki Bismarcknak fenti sürgönyét.

»Lamarmorával nem lehet végezni semmit, — kiálta fel a király — no, de két nap mulva elviszem őt magammal a táborba s akkor Ricasoli báró lesz a miniszterelnök. Az majd elvégzi a dolgot, hogy ön miennél előbb mehessen Romániába és Szerbiába.«

Néhány nap mulva Usedom egy második jegyzéket menesztett Lamarmorához, mely már a táborban találta őt. E jegyzék, mely a többi közt Magyarországot jelöli ki a két szövetséges hadsereg közös és legbiztosabb működési teréül, s egybekben is bírálat alá vonja az olasz haditervet,²⁾ nagyon

¹⁾ U. o. 285. l. »Quant aux Hongrois, il paraît qu'on ignore à Berlin, que la Hongrie est presque dégarnie de troupes et que par conséquent elle pourrait bien se soulever si elle y était disposée.«

²⁾ Usedom levele Lamarmorához :

Florence, le 17 juin 1866.

Le soussigné Envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire de S. M. le Roi de Prusse a l'honneur de présenter à S. E. M. le Général de La Marmora, président du Conseil et ministre des affaires étrangères, les observations suivantes :

En peu de jours l'Italie et la Prusse, dans leur cause commune contre l'Autriche en appelleront à la décision des armes. Le gouvernement du Roi M. A. M. croit par conséquent de toute urgence d'établir dès à présent entre leurs mouvements militaires l'entente la plus stricte et la coopération la plus efficace. Si une action en commun et sur le même théâtre de guerre leur est interdite par les distances dans le commencement, il faudra chercher à y suppléer par la simultanéité des coups qu'on portera. Ainsi attaquée, l'Autriche devra d'abord partager ses forces : elle ne pourra jamais se servir des mêmes réserves tantôt contre l'une, tantôt contre l'autre partie. Enfin les coups portés se feront sentir non seulement sur le champ de bataille, mais au loin.

En premier lieu, le gouvernement du Roi est persuadé que le commencement des hostilités en Allemagne sera suivi immédiatement de la déclaration de guerre italienne ; la Prusse connaît trop les sentiments de loyauté qui animent le gouvernement du Roi Victor Emmanuel pour en douter. Mais cette solidarité et simultanéité d'action devront, selon les vues du gouvernement prussien, se continuer et se reproduire dans tout le cours de la campagne : en bons alliés, les deux puissances devront vouer à leurs opérations respectives un intérêt constant et réciproque. Cette tendance sera approuvée et partagée, comme la Prusse aime à le supposer. de la part du gouvernement italien.

Le système de guerre pour la campagne prochaine que la Prusse propose à l'Italie, est celui d'une guerre à fond. Si, au commencement le sort des armes leur était propice, les deux alliés ne s'arrêteraient point

fölingerekte Lamarmorát, mint Jacinihez intézett következő leveléből látjuk:

Kedves collega!

Megkaptam Usedom jegyzékét, mely valódi remek példánya az illetlenségnek és tudatlanságnak. Mondja meg a porosz követnek, hogy nem érek rá neki válaszolni. Igazán mondva pedig azért nem válaszolok, mert nagyon kellemetlen dolgokat kellene neki mondanom, a mi e pillanatban nem tanácsos.

aux obstacles intermédiaires : ils chercheront plutôt à pousser leur adversaire dans ses derniers retranchements et jusqu'à ses dernières ressources. Ils ne se contenteraient pas après une victoire d'occuper tel territoire qu'une paix favorable pourra leur faire garder. Au contraire et sans égard pour la configuration territoriale future, ils tâcheront avant tout de rendre la victoire définitive, complète et irrévocable. Une telle défaite infligée à l'adversaire par leurs efforts réunis leur donnerait, à chacune dans sa sphère, un ascendant moral et politique infiniment supérieur au gain matériel qui devrait également en résulter.

Ainsi la Prusse ne devrait pas songer aux obstacles que la nature ou l'art opposent depuis Linz jusqu'à Cracovie : elle poussera résolument vers Vienne le succès qu'elle pourra obtenir.

Quant aux opérations analogues des forces italiennes, on ne s'occuperait pas à faire le siège du Quadrilatère, on préférerait le traverser ou le tourner pour battre l'armée ennemie en rase campagne. Il y a peu de doute que, vu surtout les proportions numériques, l'armée italienne se trouvera en peu de temps en possession du pays vénitien. Vénise, Vérone et Mantoue exceptées et dont les garnisons, il est vrai, devraient être paralysées par des corps d'observation d'une force considérable.

Les généraux italiens seront indubitablement les meilleurs juges des opérations dont il s'agit. Cependant, pour aller à l'unisson avec la Prusse, il faudra que l'Italie ne se contente pas de pénétrer aux frontières septentrionales de la Vénétie, il faut qu'elle se fraye le chemin vers le Danube, qu'elle se rencontre avec la Prusse au centre même de la Monarchie impériale, en un mot qu'elle marche sur Vienne. Pour s'assurer la possession durable de la Vénétie, il faut d'abord avoir frappé au cœur la puissance autrichienne.

Quelles seraient les conséquences si l'Italie voulait restreindre son action militaire à Udine ou à Belluno, pour s'occuper ensuite du siège des places fortes ? elle arrêterait inévitablement la guerre entière. Car elle permettrait à l'armée autrichienne de se retirer tranquillement vers le Nord pour renforcer les armées impériales contre la Prusse. À l'aide peut-être de la Bavière, ces forces réunies pourraient arrêter l'offensive prussienne et la réduire à une défensive obligée. Frustré ainsi des résultats de ses précédents succès, on conclura peut-être une paix, laquelle, tant pour la Prusse que pour l'Italie, ne répondrait nullement, aux idées primitives, ni aux immenses sacrifices qu'on s'était imposés. Pour éloigner cette triste éventualité, qui tôt ou tard contraindrait les alliés à recommencer leur oeuvre, la Prusse ne croit pouvoir insister assez vivement sur la nécessité de pousser l'offensive des deux côtés jusqu'aux dernières limites, c'est-à-dire sous les murs de la capitale.

En admettant pour un moment la possibilité contraire et en envisageant en particulier la position de la Prusse, la coopération de l'Italie

Lamarmora megmutatta a jegyzéket a királynak is, ki a következőket mondá: »Nem kell rá válaszolni. A hadvezénylet az én dolgom s nincs szükségem diplomatakra, kik hadviselésre oktassanak. A mi pedig Magyarországot illeti, az Ricasoli dolga, mert most már ő a külügyminiszter.«

Ricasoli csakugyan nagy érdeklődéssel karolta fel az ügyet, sokat értekezett Usedommal, és a magyar emigráció vezéreivel, Komáromyval és Csákyval is egyenes összeköttetésbe kívánt lépni. Ezek eleinte, mint Chiala megjegyzi, nem akartak közösséget vállalni Kossuthtal; az igazság pedig az, hogy Kossuth nem akarta őket elismerni, s mint később kiderült és Kossuth iratai is bizonyítják, teljesen igaza volt. Ricasoli báró, miután a magyarokkal megállapodásra jutott, felhívta Pettinengo hadügyminisztert, hogy küldjön olasz tiszteket a porosz táborba, kiknek az lett volna a feladatuk, hogy tömeges szökéseket idézzenek elő az osztrák hadsereg soraiban. S minthogy Pettinengo a legnagyobb készséggel megfelelt e

lui aurait fait, en effet, plus de mal que sa neutralité absolue. La neutralité aurait du moins retenu dans le Quadrilatère et paralysé au profit de la Prusse toute une armée autrichienne: la coopération victorieuse, mais mal comprise et arrêtée dans sa carrière, refoulerait cette même armée contre la Prusse et cette dernière aurait moins de chances avec, que sans son alliance italienne.

Mais le gouvernement du Roi M. A. M. se repose avec la plus entière confiance sur la loyauté de Son allié pour écarter toute possibilité d'une pareille éventualité.

Toutefois, sous le rapport stratégique, la marche sur Vienne de l'armée italienne pourrait paraître dangereuse: l'échelle d'opération semblerait trop longue, les ressources trop loins. Mais à mesure qu'on s'approche de l'armée prussienne, le danger diminue et la victoire finale devient de plus en plus probable.

D'ailleurs il existe une *agence infailible* pour assurer aux deux armées leur coopération la plus efficace sur un terrain commun: ce terrain est la Hongrie.

Le gouvernement prussien a fait étudier dernièrement avec soin la *question hongroise*: il a acquis la conviction que ce pays, soutenu également par l'Italie et par la Prusse, leur servira, à son tour, comme *chaînon de ralliement et comme appui stratégique*. Qu'on dirige par exemple sur la côte orientale de l'Adriatique une forte expédition qui n'affaiblirait en rien l'armée principale, parce qu'on la prendrait pour la plupart dans les rangs des volontaires en la mettant sous les ordres du général Garibaldi. D'après tous les renseignements parvenus au gouvernement prussien, elle trouverait parmi les Slaves et les Hongrois une réception des plus cordiales: elle couvrirait le flanc de l'armée s'avancant sur Vienne et lui ouvrirait le coopération et toutes les ressources de ces vastes contrées. Par contre, les *régiments hongrois* et croates dans l'armée autrichienne refuseront bientôt de se battre contre des armées, qui ont été reçues en amis par leur propre pays. Du Nord et des Confins de la Silésie prussienne, un corps volant, composé autant que possible d'élé-

felhívásnak, holott Lamarmora mindig vonakodott ily eszközök alkalmazásától, ez Ricasoliban azt a gyanút keltette, hogy Lamarmorának e vonakodása talán egy Napoleonnal kötött titkos egyezségnek tulajdonítható; megbízta tehát táviratilag Nigrát, a párisi olasz követet, hogy kérdezze meg a császárt, miképen fogadná, ha Itália a horvát és magyar fölkelés előidézése céljából expeditiót indítana az illyr partokra. Napoleon azt válaszolta, hogy ő sem ítéletet nem mondhat, sem tanácsot nem adhat e tekintetben, nem akarván semmi felelősséget vállalni. Itália dolga úgy viselni háborút, a hogy magára nézve hasznosabbnak és biztosabbnak gondolja.

Pedig, mint a fentebbiekből látható, Napoleon ismételtén ajánlotta ez expeditiót Olaszországnak, s Goltz párisi porosz követ előtt is úgy nyilatkozott, hogy miután Lombardia biztosítva van a villafrancai szerződés által, Itália egész haderejét az adriai partokra vetheti.¹⁾

A csakhamar bekövetkezett custozzai vereség véget vetett azonban minden combinációnak.

Czélom kizárólag az lévén, hogy Chiala könyvének a magyar emigrációra vonatkozó részét ismertessen, — bár más szempontból is, különösen Ausztriának a már megkötött porosz-olasz szövetség meghiusítása s a háború kiütésekor Itáliának Poroszországtól való elpártolása érdekében tett erőlködéseire

ments nationaux, *pourrait pénétrer en Hongrie* et y joindrait les troupes italiennes et les forces nationales qui n'auraient pas tardé de se former. L'Autriche perdrait à mesure que nous gagnerions et les coups qui alors lui seraient portés, ne frapperaient plus ses extrémités, mais son cœur.

C'est par toutes ces raisons que le gouvernement prussien *attache une si haute valeur à l'affaire hongroise* et à l'action combinée sur ce terrain avec l'Italie son alliée. Il propose au Cabinet Florentin de pourvoir en commun aux frais nécessaires pour préparer l'accueil des expéditions indiquées, et de leur assurer la coopération de ce pays.

Voilà l'idée générale du plan de campagne que le soussigné, selon les instructions de son gouvernement, a l'honneur de soumettre au Cabinet Italien. Plus il s'applique aux intérêts généraux, plus il assure le rapprochement des deux armées vers une action commune, et plus le gouvernement du soussigné se flatte qu'il trouvera auprès du Gouvernement Italien un accueil sympathique et qu'il contribuera puissamment au succès de cette grande entreprise.

En priant Son Excellence M. le Général La Marmora de vouloir l'honorer au plus tôt possible de sa réponse, le soussigné s'empresse de lui renouveler l'assurance de sa plus haute considération.

Usedom.

(Id. m. 293—296. 1.)

¹⁾ Barral berlini olasz követ jelentése 1866 márcz. 30-án. *Chiala* id. m. 306 l.

vonatkozó adatai is nagyon figyelemre méltók, — nem bocsátkozom azok bővebb részletezésébe, sem a poroszországi magyar legió amúgy is eléggé ismert expedíciójának szellőztetésébe.

A custozzai vereség miatt Lamarmora sok vádnak volt kitéve nemcsak olasz, de német részről is. Védíratában Lamarmora balsikereit a sok illúsiónak tulajdonítja, a miben Itália oly naivúl ringatta magát. Itália — úgymond — csalódott Poroszországban, mely a nikolsburgi béke után oly csúfúl cserben hagyta; csalódott Napoleonban, midőn azt remélte, hogy ez akár saját vesztével is védelmére fog kelni; csalódott a magyarokban, bár jól tudhatta, hogy a magyar nemzet zöme egyáltalában nem volt hajlandó ősi alkotmányát egy forradalom veszélyeinek kitenni. A sok millió fejében — kiált fel végre elég igazságtalanúl Lamarmora — egyetlen egy magyar fegyver sem dördült el Itália érdekében.¹⁾

ÓVÁRY LIPÓT.

¹⁾ *Chiala* id. m. 637 l.